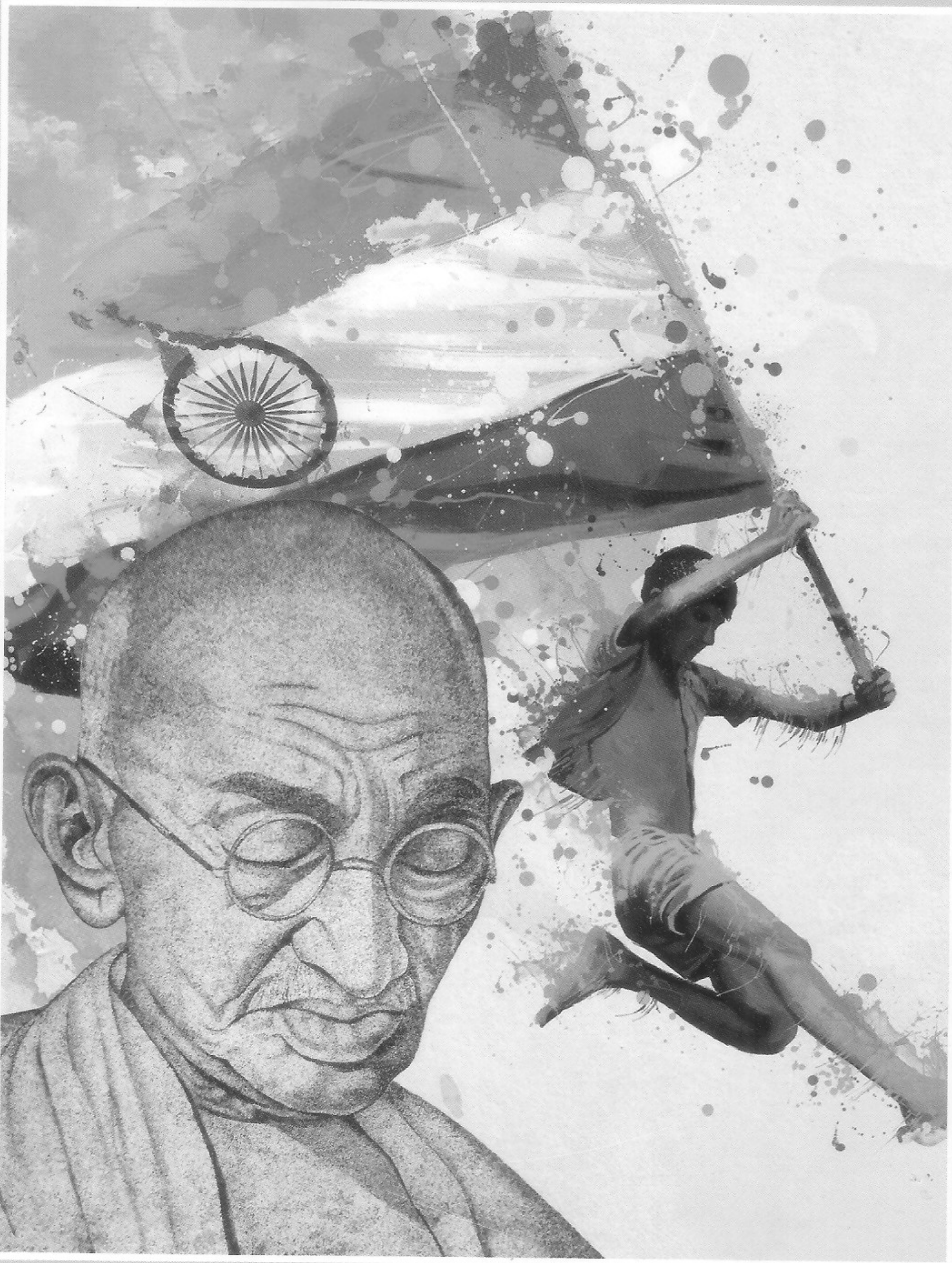
మిసిమి

చింతనాత్మక సారస్వతం

మాసపత్రిక, ఆగష్టు, 2021 ₹ 30/-

ISSN 2454–4329

మేళ్ళ చెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి రచనల్లో

సెమియాటిక్స్ : ఒక పరిశీలన

– కొప్పరపు నారాయణమూర్తి

మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి సంస్కృతాంధ్రాలలో విశేష ప్రజ్ఞ, పాండిత్యముగల శతాధిక గ్రంధకర్త. నేటి ఆధ్యాత్మిక సాహితీరంగంలో ఒక ధ్రువతారలాంటి మహపండితుడు. చాగంటి కోటేశ్వరరావు, గరికపాటి నరసింహారావుగారల ప్రసంగాలలో తరచూ ప్రస్తావనకొచ్చే 'చందోలు మహర్షి' – తాడేపల్లి రాఘవ నారాయణశాస్త్రిగారి – అంతేవాసి ఈ మేళ్ళచెరువు వేంకట సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి. ఆయన శిష్యుడుగూడ. ఆయనవద్దే సంస్కృతాంధ్రాలలో గురుకులాభ్యాసం చేశారు. తర్వాత ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుంచి ఎం.ఏ. తెలుగు, ఎం.ఏ. సంస్కృతాలలో ఫస్టుక్లాసులో పట్టాలను పొందారు. ఒంగోలులోని శ్రీ తాడేపల్లి రాఘవనారాయణ శాస్త్రి సంస్కృత కళాశాలలో సంస్కృతం లెక్చరర్‌గా జీవితం ప్రారంభించి, గోరంట్ల వెంకన్న సంస్కృత కళాశాల, తిమ్మసముద్రంలో పదవీ విరమణ చేశారు. ప్రస్తుతం వీరి వయస్సు 70 వసంతాలు పైనే. చాగంటివారు, గరికపాటివారు ప్రవచించే 'చందోలు మహర్షి'వారికి బాలాకటాక్షం, కంచి పరమాచార్య చంద్రశేఖర సరస్వతిగారితో 'చందోలు మహర్షి' సాంగత్యం, వారు 'చందోలు మహర్షి'ని చూడటానికి చందోలు రావటంవంటి అనేక ఘటనలు మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు రాసిన తొలి సంస్కృత పద్య కావ్యం – శ్రీగురు చరిత – నుండి ప్రోదిచేసినవే. దీనినే శాస్త్రిగారు తర్వాత కాలంలో తెలుగులో, 'పిఠాపుత్ర కవీశ్వరులు – చందోలు మహర్షులు' అని ఒక చిరునవలలా రాశారు.

మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి రచనల్లో సంస్కృత కావ్యాలు, తెనుగు కావ్యాలు పద్యరూపంలో ఉంటాయి. ఇవిగాక వారు సుప్రసిద్ధ సంస్కృత మహకవి, 'అపర ఆదిశంకరుడి'గా కీర్తిగాంచిన హయగ్రీవ అవతారమైన బెల్లంకొండ రామరాయ కవి రాసిన అనేక సంస్కృత కావ్యాలను విమర్శలను నామావళులను తెలుగులో అనువదించే అనితర సాధ్యమైన పనిని సాధ్యంచేసి చూపిన అపురూప సంస్కృత కవి. ఎంతో పాండిత్యం, ఆధ్యాత్మిక పరిజ్ఞానం ఉంటేగాని శ్రీ బెల్లంకొండ రామరాయ కవి రాసిన సంస్కృత గ్రంధాలను పరిష్కరించటం, అనువదించటం సాధ్యం కాదన్న విషయం ఆధ్యాత్మిక సాహితీ లోకంలోని పండితులకు విదితమే.

అంతేగాక సంప్రదాయ అనువాద సాహిత్యంలో విద్యారణ్యముని కృతం అయిన 'ఆంధ్ర వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహము'ను తెలుగులోకి అనువదించారు. ఇది అత్యంత క్లిష్టమైన ప్రబంధం. విద్యారణముని సంస్కృతంలో ఎంత జటిలంగా రాస్తారో పండితులకు తెలియనిదికాదు. అలాగే శ్రీ సర్వజ్ఞాత్మముని రాసిన మూలానికి 'శ్రీ మధుసూదన సరస్వతి విరచిత సారసంగ్రహ వాఖ్య విశేషాన్ని' అత్యంత సులభతరం చేసి 'ఆంధ్ర సంక్షేప శారీరకము' అను పేరుతో ఒక అసాధారణ అనువాదం చేసిన అనువాదకర్త కూడ. వారు చేసిన బెల్లంకొండ రామరాయకవి అనువాదాల్లో కొన్ని ముఖ్యమైనవి. పరమాత్మ సహస్రనామావళి (వ్యాఖ్యకూడ), సిద్ధాంత సింధు: (నాగరలిపి), రమావల్లభరాయ శతకం (సంస్కృత వ్యాఖ్య), అద్వైత విజయము, వేదాంత నిశ్చయము, అద్వైతామృతం, భాగవత చతుఃశ్లోకి, సిద్ధాంత సింధుః. (దశశ్లోకి తెలుగు వివరణ), శంకరా శకర భాష్య విమర్శ మొదలైనవి ఆయనకి ఎంతో ఘనకీర్తిని తెచ్చిపెట్టాయి.

శాస్త్రి గారి తెలుగు రచనలు:

మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి రాసిన తెలుగు కావ్యాలలో చిన్నవి, పెద్దవి కలిపి దాదాపు 15-20 ఉన్నాయి. అవి: సామిశరణం, మదాలస జోలపాట, ఆత్మ సుప్రభాతం, అస్తిదేవము (సదసత్సంశయము), కనకధారాస్తవము (పద్యాను వాదము వ్యాఖ్యతో) శ్రీకృష్ణ రాసలీల - యోగత్రేయాహేల, బీజతంత్రము, చందోలు మహర్షులు, అటుకులలో కిటుకులు (విమర్శనా వ్యాసం), గజేంద్రమోక్షం, ఋషి రుణం, వామనడు - వామనము మొదలైనవి. ఇక వ్యాఖ్యానాలకు వస్తే దాదాపు 15-20 దాకా ఉంటాయి అవికూడ. త్రిపురామహిమ్నః స్తోత్రము, రామకృష్ణ విలోమ కావ్యము, బ్రహ్మసూత్ర భాష్యకరదీపిక, కనకధారస్తవము, విజ్ఞాన భైరవము, విష్ణు సహస్రనామ స్తోత్రము, శివ గీత, వాగ్దేవి స్తుతి, ముక్తి ద్వారా స్తవరాజః, వరహోపనిషత్తు మొదలైనవి. వీటిలో సిద్ధాంత సింధుః (తెలుగు లిపి: సంస్కృత మూలము - దశ శ్లోకి వ్యాఖ్యా) రావి మోహనరావుగారితో కలిసి రచించగా, సిద్ధాంత సింధుః (నాగర లిపి)ను రాష్ట్రీయ సంస్కృత విద్యాపీఠం, తిరుపతి ద్వారా ప్రచురించారు. అలాగే బెల్లంకొండ రామరాయ కవిగారు రాసిన రమావల్లభరాయ శతకమునకు సంస్కృత వ్యాఖ్య రాశారు. ఇవన్నీ సాధారణ సంస్కృత పండితులకు సాధ్యమయ్యేవి కావని ఈ రంగంలో ప్రవేశమున్న ఎవరు పఠించిన సులువుగా అవగతమవుతుంది.

ప్రస్తుత పరిశీలన లక్ష్యం:

భారతీయ ఆధ్యాత్మిక సాహిత్యం నుంచే సామాజిక పరిణామంలో సాధారణ సాహిత్యం రూపుదిద్దుకొంది. ఇది భాషా పరిణామంలో ఒక ముఖ్యం అంశం. పూర్తిగా భాషా సాహిత్య పరిణామం ఇది మార్గంలో జరిగిందని చెప్పలేము. భాషా పరిణామం అనేక పాయల్లో అనేక మార్గాలుగా జరిగిందని భాషా శాస్త్రవేత్తలు భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తిలాంటివారు ఎప్పుడో ఆవిష్కరించారు (చూడు: భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తి రచనలు - తెలుగు భాషా చరిత్ర, భాషా, సంస్కృతి, సమాజం). కాని భాషా సాహిత్య పరిణామంలో వ్యాకరణ పునాదులు వాటిని నుంచే ప్రారంభమైనదన్నది ప్రపంచ భాషా శాస్త్రవేత్తలు అందరూ అంగీకరించినదే. తొలినాటి భాషా సాహిత్యం ప్రధానంగా సంస్కృతం చుట్టూ కేంద్రీకృతమైనదన్నది కూడ జగద్వితం. వేదాల నుంచి వాల్మీకి, వాసుడు, శ్రీహర్షుడు, కాళిదాసు, గుణాధ్యుడు, శ్రీనాధుడు, నన్నయ్య, పోతనలదాక భాషా సాహిత్యం ఉద్భవించి భాషను పరిపుష్టం చేసింది. అధ్యాత్మిక భాషా సాహిత్యమే. దీనినుంచే అలంకారాలు, ఉపమానాలు, ఛందస్సులు, సంధులు, సమాసాలువంటివి ఉద్భవించి నేటి రచనా సాహిత్యానికి విస్తరించాయి. అయినప్పటికీ నాటి సాహిత్యం నుంచి నేటివరకూ ఈ భారతీయ సాహిత్యంలోని 'సెమియాటిక్స్'పైన సమగ్ర పరిశోధన జరగలేదు.

'సెమియాటిక్స్' అంటే సంజ్ఞాశాస్త్రం. నిజానికి వేదమంత్రాల నుంచి భారతీయ సమాజంలోని అనేక సామాజిక, ఆధ్యాత్మిక కార్యక్రమాలు (పూజలు, అర్చనలు, వివాహాలు, పురుళ్ళు, మరణాలు, గృహప్రవేశాలు...వంటివి అనేకం) సంజ్ఞలతోనే జరుగుతాయి. పూలు, పండ్లు, సువాసన, అగరుబత్తీలు, కర్పూరం, గంట, శంఖం, పసుపు, కుంకుమ, పసుపు అక్షింతలు, తెల్ల అక్షింతలు, పాదనమస్కారాలు, సాష్టాంగ నమస్కారాలు, ప్రదక్షిణలు, మండపాలు, మండపాల అలంకరణకు వాడే కొబ్బరి చెట్లు, కాయలు, అరటిమండలు, అరటి ఆకు విస్తర్లు, దర్భలు, అగ్నిహోత్రాలు, హోమాలు, ఇత్యాదివి ఎన్నో ఆధ్యాత్మిక, సామాజిక కార్యక్రమాలలో కనిపించేవన్నీ సంజ్ఞా సంబంధమైనవే. అయినప్పటికీ, సంజ్ఞా శాస్త్రపరంగా, ఆధ్యాత్మిక, సామాజిక, సాహిత్యంలోని ఈ సంజ్ఞలపై పరిశోధన జరగలేదు. ఇటీవల (అంటే మార్చి 29, 2021 వివిధలో) సంజ్ఞల గురించి, తెలుగు సాహిత్యంలో 'చాసో'లాంటివారి రచనల్లో సంజ్ఞల విస్తృత

అర్థం ఎలా ఉంటుందో ద్వారం దుర్గాప్రసాదరావుగారు చేసిన వ్యాసంలాంటివి అరుదుగా కనిపిస్తాయి.

ఇంకొంచెం ముందుకు వెళ్తే భారతీయ ఆధ్యాత్మిక సాహిత్యంలోని భాషాపరమైన సంజ్ఞలను వాటి అర్థాలను అవి ఎంత క్లిష్టంగా ఉన్నా మన విశ్లేషణాశక్తినిబట్టి వాటినుంచి నూతన అర్థాలు ఎలా రాబట్టవచ్చునో తెలిపే పరిశోధన ఇంతవరకు రాలేదు. నిజానికి వేదాలన్నీ సంజ్ఞాపరమైనవే అయినా వాటిని వివరించేవారు దాన్ని ఒక సంజ్ఞాశాస్త్రంలో భాగంగా పరిగణించలేదు. అలాంటిదొక శాస్త్రం భవిష్యత్తులో ఒక సాహిత్య సామాజిక, పరిశోధనాంశం అవుతుందనీ, ఒక స్వతంత్రమైన పరిశోధనా విభాగం అవుతుందని కూడ వారు భావించలేదు.

సెమియాటిక్స్ (సంజ్ఞా శాస్త్రం) అంటే?

ఈ కారణంగా అత్యంత పురాతన వాఙ్మయం అయిన భారతీయ ఆధ్యాత్మిక సాహిత్యం ఒక నిగూఢమైన దుర్భేద్యమైన రహస్య వాఙ్మయింగా మారిపోయింది. సంస్కృతంతో పరిచయం క్రమంగా అంతరిస్తున్నకొద్ది ఈ వాఙ్మయంలోని అపూర్వ సామాజిక, సంజ్ఞాపరమైన అంశాలు కూడ మరుగున పడిపోయాయి. కాని, ఇదే సమయంలో గత శతాబ్ద ఉత్తరార్థంలో సంజ్ఞాశాస్త్రం "Semiotics"గా పాశ్చాత్యా దేశాలలో ఉద్భవించి, అనేక సాంస్కృతిక రంగాలలోని సాంస్కృతిక అంశాలను భాషాపరంగా, శబ్దపరంగా, బొమ్మల రూపంగా, వ్యాఖ్యానాలపరంగా వెలుగులోకి తేవటం ప్రారంభించింది.

ముఖ్యంగా స్విస్ భాషాశాస్త్రవేత్త ఫెర్దినాండ్ డి. శస్యూర్, అమెరికన్ భాషా శాస్త్రవేత్త ఛార్లెస్ శాండర్స్ పియర్స్ ఈ సంజ్ఞాశాస్త్రం అనే శాస్త్రీయ విభాగానికి గట్టి పునాదులు వేశారు. వీరిలో ఫెర్దినాండ్ డి శస్యూర్ ప్రముఖ భాషా శాస్త్రవేత్త, భారతీయ సంస్కృత వాఙ్మయంతో పరిచయం ఉన్న వ్యక్తి. సుమారు ఐదువేల సంవత్సరాలకు పూర్వం భారతదేశంలో ఆవిర్భవించిన పాణిని వ్యాకరణం ప్రపంచంలోని భాషలన్నింటి వ్యాకరణాలకు ప్రమాణం అని పూర్తి సాధికారికతో చెప్పినవాడు. అలాగే నోమ్ ఛాంస్కీ అనే అమెరికన్ భాషా శాస్త్రవేత్త, సామాజిక రాజకీయ విశ్లేషకుడు, మేధావి, బహు గ్రంథకర్త పాణిని వ్యాకరణం ఆధారంగానే ట్రాన్స్‌ఫర్మేటివ్ ఇంగ్లీషు గ్రామర్ రూపకల్పన చేశానని స్వయంగా రాసుకొన్నాడు. అయితే శస్యూర్ రూపొందించిన సెమియాటిక్ మోడల్‌కు, ఛార్లె శాండర్స్ పియర్స్ రూపొందించిన సెమియాటిక్ మోడల్‌కు మధ్య కొన్ని విభేదాలు ఉన్నా, రెండూ మోడల్స్‌ను సందర్భానిబట్టి ఆయా దేశాల సాంస్కృతిక సామాజిక అంశాల్లోని సంజ్ఞలను వివరించడానికి పరిశోధకులు వాడుతున్నారు. అందులో భాగంగానే ఎడ్విన్ గెరో అనే భాషాశాస్త్రవేత్త క్రీ.శ. 1984లో తను రాసిన వ్యాసం – 'లాంగ్వేజ్ అండ్ సింబల్ ఇన్ ఇండియన్ సెమియాటిక్స్' వ్యాసంలో పియర్స్ మోడల్ ద్వారా నేను పైన వివరించిన ఆధ్యాత్మిక గ్రంధాలలోని సంజ్ఞలను వివరించే ప్రయత్నం చేశాడు. ఈ ప్రయత్నంలో భాగంగానే ఆయన కనుగొన్నదేమిటంటే భారతీయ సంజ్ఞల ప్రవర్తనకు, పాశ్చాత్య దేశాల్లో సంజ్ఞల ప్రవర్తనకు మధ్య చాలా తేడా ఉందని. ముఖ్యంగా పియర్స్ మోడల్‌తో అవి విభేదిస్తాయి అని కూడ ఆయన వివరించాడు. ఈ పరిశోధనకుగాను ఆయన భారతీయ సంస్కృత వాఙ్మయంలోని 'మీమాంస'ను, 'న్యాయ' శాస్త్రాలను ఎంచుకొన్నాడు.

ఏతావత సంజ్ఞాశాస్త్రం అంటే సంక్షిప్తంగా శాండర్ హెర్వే మాటలలో 'సందేశాలను' 'సూచికల' ద్వారా పంపటం, లేక తెలపటం లేక వివరించటం. ఇవి పలు రకాలుగా ఉంటాయి. అక్షర గుర్తులుగా, బొమ్మ గుర్తులుగా ఉండే సంజ్ఞలుగా లేక సూచికలుగా ఉండి, అవి వేటిని సూచిస్తాయో వాటిని విశేషంగా వివరిస్తాయి. అంటే సంజ్ఞ, సంజ్ఞ సూచించేది, దేన్ని సంజ్ఞ సూచిస్తున్నదో అది. ఈ మూడు అన్ని సాంస్కృతిక,

సాహిత్య రంగాలలోనూ విశ్వవ్యాపితంగాను ఉంటాయి. మరో మాటలో చెప్పాలంటే భారతీయ ఆధ్యాత్మిక సాహిత్యంలో భాగం అయిన 'అద్వైతం' అంటే 'చూస్తున్నది' – 'చూసేది', 'చూపుకు లక్ష్యమైనది' – అన్నీ ఒక్కటిగా మారటం అని. ఈ మూడు ఒకే తలంలో ఉంటాయి వేదాంతంలో. సంజ్ఞా శాస్త్రంలో కూడ సంజ్ఞ, దాన్ని సూచించేది, సూచన లక్ష్యం మూడు ఒకటే అయి ఉంటాయి కాని 'అద్వైతం'లా ఒకే తలంలో ఉండవు. ప్రస్తుతానికి ఈ నేపథ్యంతో మనం మేళ్ళ చెరువు సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి చరనలో ఈ సంజ్ఞాలను ఆయన 'సంకేతా'లని ఎలా విరించారో ముందుకు వెళ్ళి పరిశీలిద్దాం.

ఈ పరిశీలనలో రెండు విషయాలు బోధపడ్తాయి. ఒకటి ఫెర్డినాండ్ శాస్యూర్, ఎడ్విన్ గెరో కనుగొన్నట్లుగా భారతీయ సనాతన, ఆధ్యాత్మిక శాస్త్రంలో, సాహిత్యంలో సెమియాటిక్స్ (సంజ్ఞాశాస్త్రం) తొలిసారిగా వేల సంవత్సరాల క్రితమే నిక్షిప్తం అయినా, వాటిపై పరిశోధన జరగలేదన్నది. రెండవది ఎడ్విన్ గెరోలాంటివారు పరిశీలన జరిపినా వాళ్ళకు భారతీయ సెమియాటిక్స్ (సంజ్ఞాశాస్త్రం)లోని సంజ్ఞల ప్రవర్తన పాశ్చాత్య సిద్ధాంతీకరణకు భిన్నంగా ఉన్నాయి అనిపించటం. వాస్తవానికి భారతీయ సంజ్ఞాశాస్త్రం అత్యంత పురాతనమైన ఆధ్యాత్మిక, వైదిక వేద సాహిత్యం నుంచి, తద్వారా వచ్చినా రామాయణం, మహాభారతం, భాగవతం, బ్రహ్మసూత్రాలు – పూర్వ మీమాంస, ఉత్తర మీ మాంస – నుంచి ఉద్భవించినది. పాశ్చాత్య సంజ్ఞాశాస్త్రం పందొమ్మిదవ శతాబ్దం రెండో అర్ధభాగంలో ఏర్పడినది. ఈ కారణంగానే భారతీయ ఆధ్యాత్మిక శాస్త్రంపై, వేద సాహిత్యంపై సరైన గురుముఖ విద్య గరపని కారణంగా ఎడ్విన్ గెరో తన పరిశోధనలో వేరే ఫలితాలు పొందారు. వాస్తవానికి తూర్పు నుంచి పడమరవైపుకు ఈ సంజ్ఞాశాస్త్రం పరిశీలిస్తూపోతే సంజ్ఞలపైన, సూచనలపైన, వాటి లక్ష్యా వస్తువులపైన సరైన అవగాహన వచ్చి ఉండేది. కాని పాశ్చాత్యంలో కొన్ని సూత్రీకరణలు చేసి, వాటి పరిధిలోకి భారతీయ సంజ్ఞా శాస్త్రాన్ని విశ్లేషించడం తల్లక్రిందులుగా పరిశీలన జరపడమే. ఈ నేపథ్యంలో మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి అసలు ఈ సంజ్ఞాశాస్త్రాన్ని ఎలా సరైన కోణంలో పరిశీలించాలో మార్గ నిర్దేశం చేశారు. అందుకుగాను ఈ పరిశీలనకు మేళ్ళచెర్వు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి రాసిన అనేక కావ్యాలు, గ్రంధాల నుంచి రెండింటిని ఎన్నుకోవటం జరిగింది. శ్రీ త్రిపుర మహిమ్న స్తోత్రము, (శ్రీ దుర్వాసముహాముని విరచితమ్), శ్రీ కృష్ణ రాసలీల – యోగత్రయీహేల. శ్రీ త్రిపుర మహిమ్మ స్తోత్రమ్‌పై వ్యాఖ్యానానికి, 'శ్రీ నిరాజన' అని పేరు పెట్టారు మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి : సంజ్ఞాశాస్త్ర పరిశీలనా శైలి, మార్గం

మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి తన రచనల్లో తన గురువు 'చందోలు మహర్షి'నే అనుసరించారని వారి రచనలు పరిశీలిస్తే స్పష్టంగా అవగతమవుతుంది. 'చందోలు మహర్షి' గారి జీవిత చరిత్రను గ్రంధస్తం చేసిన తొలి సంస్కృత కావ్యం – 'శ్రీగురుచరిత'. ఈ విషయాలు స్వయంగా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారే వివరించారు. ఈ గ్రంధరచనకు ఉపక్రమించే ముందు ఆయన గుంటూరు శేషేంద్ర శర్మ రాసిన 'షోడశి రామాయణం – రహస్యములు'లో 'గ్రంధుల'ను ఎలా పొందుపరచారో, వాటిని ఎలా విప్పారో తొలుత పరిశీలించారు. గుంటూరు శేషేంద్రశర్మ ఆధునిక కవితా లోకానికి ఒక కవిగా, గేయకర్తగా పరిచయమే గాని, ఆయన సంస్కృతంలోనూ, ఆధ్యాత్మిక శాస్త్రంలోని గ్రంధులను విప్పటంలో కూడ దిట్ట అని చాలామందికి తెలియదు. ముఖ్యంగా 'స్వర్ణహంస'లో శ్రీహర్షుడి గురువు ఆధ్యాత్మిక రహస్యాలను ఎలా 'గ్రంధుల' రూపంలో నిక్షిప్తం చేశారో బయటి ప్రపంచానికి తెలియజెప్పిన మహాకవి, జ్ఞాని గుంటూరు శేషేంద్రశర్మ. అలాగే

వావిలికొలను సుబ్బారావుగారు తెలుగులోకి అనువదించిన వాల్మీకి రామాయణం - మందరం - తొలి యథాతథా తెలుగు రామాయణం అని వేల్చేరు నారాయణరావు (వీరికి ఇటీవల సాహిత్య అకాడమి, ఫెలోషిప్ పురస్కారం లభించింది) వ్యాఖ్యానించారు. అంతేగాదు, వాల్మీకి రామాయణంలోని శ్లోకాలలో 'ఆధ్యాత్మికశక్తి' మంత్రాల రూపంలో 'గ్రంధులు'గా నిక్షిప్తం చేశాడు వాల్మీకి. సరిగ్గా యథాతథా అనువాదం చేస్తూ ఆ 'మంత్రశక్తి'ని తెలుగు శ్లోకాలలో 'గ్రంధుల' రూపంలో నిక్షిప్తం చేశారని వావిరి కొలను సుబ్బారావును ఉటంకిస్తూ వేల్చేరు నారాయణరావు వివరించారు. అలాగే ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్యులవారు రచించిన 'భాగవత రహస్య ప్రకాశం' కూడ మేళ్ళచెరువు వారి సాహితీ వ్యవసాయాన్ని ఒక స్థాయి నుంచి మరో స్థాయికి తీసుకెళ్ళింది. ఈ నేపథ్యంలో శ్రీ త్రిపురామహిమ్న స్తోత్రంలోని 'సంజ్ఞాశాస్త్రము'ను సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారు ఎలా ఛేదించారో, ఎలా వ్యాఖ్యానించారో ముందు వివరిస్తాను.

శ్రీ నీరాజన (ఆంధ్రవ్యాఖ్య)

ఇది మేళ్ళచెరువు 'శ్రీ త్రిపురామహిమ్న స్తోత్రమ్'పై రాసిన వ్యాఖ్య. దీనిలోని సంజ్ఞా వివరణలను వారే స్వయంగా 'సంకేత శాస్త్రం' అని వివరించటం ఈ పరిశీలకుడికి ఎంతో ఆశ్చర్యం కలిగించింది. ఎందుకంటే దీన్నే 'సంజ్ఞాశాస్త్రం' అని, 'సెమియాటిక్స్' అని పాశ్చాత్య సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు వ్యవహరిస్తారని వారికి తెలియదు. అమెరికాలో ఈ శాస్త్రాన్ని 'సెమియాటిక్స్' అంటారని, యూరప్ దేశాల్లో దీన్ని 'సెమియాలజీ' అని అంటారని కూడా వారికి తెలియదు. ఇది ఇటీవల అంటే ఒక శతాబ్దం క్రింద ప్రాశ్యాత్య సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు ప్రపంచ దేశాల్లో ఉన్న వేరువేరు సంస్కృతులను అధ్యయనం చేయటానికి రూపకల్పన చేశారని కూడ సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రికి తెలియదు. అయినా ఆయన 'త్రిపుర మహిమ్నా స్తోత్రం' వ్యాఖ్య అయిన 'శ్రీనీరాజన'లో 'సంకేత'మంటూ 'సంజ్ఞా శాస్త్రం'ను ఎలా వివరించారో తెలిస్తే ఆశ్చర్యపోకమానలేము.

సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి మాటల్లో - అసలు భాష అంతయు సంకేతముగదా. అనగా, ఈ పదము ఈ వస్తువు సంబోధింపవలెను అని మనము ఏర్పరచుకొన్న ఒక గుర్తు. లేనిచో శబ్దమునకు, అర్థమునకు ఏమి సంబంధము. అట్లే 'అర్థ'మే సంకేతముగా మంత్ర శాస్త్రము అక్షరములను స్వీకరించినది'. ఈ వివరణకు అనుబంధంగా సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి ఏమంటారంటే - అక్షరములు అర్థములకు సంకేతములుగా నిలచినవి - అని. అంటే 'క' అనే అక్షరానికి 'ప్రకాశం', 'వాంఛ'లాంటి అర్థాలు ఉన్నవి. అక్షరానికి ఇంత అర్థము వస్తుందా? - అని ఎవరైనా ప్రశ్నించవచ్చు. వారికి మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి సమాధానం - 'వస్తుంది' అని. ఇందుకు ఉపపత్తిగా వారు 'ఏకాక్షర నిఘంటువు'ను ఉదహరిస్తారు. ఏకాక్షర నిఘంటువు ప్రకారం ఒక్కో 'అక్షరమే' అర్థము నివ్వగలదని. పై ప్రతిపాదనలతో ఆయన దుర్వాస విరచితమైన 'త్రిపుర మహిమ్నా స్తోత్రం'లోని మంత్రాలను సంజ్ఞాపరంగా వివరించిన తీరు అద్భుతంగా ఉంటుంది.

ఇందులో భాగంగా ముందుగా మంత్రములు వాటి స్వరూప స్వభావాలను వివరిస్తారు మేళ్ళచెరువు. మంత్రాల విభజనలో వారు మంత్రాలను రెండు రకములుగా విభజించారు. అవి వేద మంత్రాలని, బీజ మంత్రాలని. బీజమంత్రాలలో బీజమంత్రములు, వాక్య మంత్రములు అని వాటిని మళ్ళీ రెండు రకాలుగా చేశారు. బీజములున్న మంత్రాలన్ని 'సంకేత' (సంజ్ఞా) మంత్రములు అని వివరించారు. మంత్రాలు వర్ణించేవి ఏవైనా - బీజములైనా, పదములయిన - అవి ఆ మంత్రాధిపతి, ఉపాసన దేవత రూపానికి సంబంధించి ఉంటాయి. అంటే మంత్రమే దేవతా శరీరము. ఇలాంటి అవగాహన లేకపోవటంలోనే ఎడ్విన్ గెరోలాంటి పాశ్చాత్య సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు 'భారతీయ సంజ్ఞాశాస్త్రం' ప్రవర్తనపై సరైన అవగాహన

ఏర్పరచుకోలేకపోవటం ఒక కాదనలేని సత్యం. మంత్రమే దేవత. మంత్ర చింతనవలన మంత్రమే దేవతగా ప్రత్యక్షమై తరువాత మరల మంత్ర వర్ణాలలో కలిసిపోతుంది, తదాత్మ్యం చెందుతుంది. ఉదాహరణకు వేదమంత్రాలలో 'ఇంద్రాయ స్వాహ' అనే మంత్రోచ్ఛారణ మనకు వినిపిస్తుంది. ఇక్కడ అర్థం ఏమిటంటే ఈ మంత్రమే 'ఇంద్రస్వరూపము' అని. ఇక్కడ 'స్వాహ' అంటే గుటక వేయటం లేదా మింగటం కాదు. ఇందుకు ప్రమాణంగా మేళ్ళచెరువు వారు ఇలా రాశారు.

జ్ఞాపకం దేవతాదీనం యద్భీజమక్షర ముచ్యతే అని,
మంత్రాణాం చింతనాత్ దేవి సమను: దేవతాస్వయం
ధ్యానేన దర్శనం దత్వా పునర్మంత్రేషు లీయతే – అని.

అంటే, ఇలా సంజ్ఞాలతో నిండి అర్ధభావ, రూపాలను ప్రదర్శించే విద్యనే 'శ్రీ విద్య' అంటారు. ఇందు మాయాశక్తి అయిన జగన్మాతను ఆమె సృష్ట్యేతత స్వరూపము నుంచి సృష్టి రూపమువరకు సంజ్ఞారూపంలో, ఆ సంజ్ఞలను మంత్రబద్ధముచేసి, దీనికి 'శ్రీచక్ర' రూపం కలిపించారు. అంటే దేవీ రూపం మొత్తం సంజ్ఞాత్మకమైనదని భావన. దాన్ని సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి 'చక్ర సంకేతకో మంత్ర పూజా సంకేత కామతి, త్రివిధం త్రిపురాదేవ్యః సంకేతః పరమేశ్వరి – అని. అంటే సంకేత త్రయము (సంజ్ఞా త్రయము) దేవీ రూపమే. ఇలా సంజ్ఞాశాస్త్ర ప్రతిపాదన సైన్, సిగ్ని ఫయ్యర్, సిగ్నిఫైడ్ ప్రతిపాదన ఎలా వేదకాలంలోనే ఉద్భవించింది, ఎంత పురాతనమైనదో మనం ఈ త్రిపురమహిమ్నా స్తోత్రం నుంచి మేళ్ళచెరువు వివరణ ద్వారా తెలిసికొనగల్గుతాము. దీన్నే పందొమ్మిదవ శతాబ్దం ఉత్తరార్ధంలో ఫెర్డినాండ్ శస్యూర్, ఛార్లెస్ ఎస్. శాండర్స్ పియర్స్‌లాంటి భాషా శాస్త్రవేత్తలు ప్రతిపాదించారు. విశేషమేమిటంటే వీరికి భారతీయ సంస్కృత భాషతో పరిచయం కూడ ఉన్నా, శాస్త్రిగారిలా భారతీయ ఆధ్యాత్మిక సాహిత్యంతో లోతైన పరిచయం లేకపోవటంవలన భారతీయ సంజ్ఞా శాస్త్రపరంగా తమ మోడల్స్‌ను విరించలేకపోయారన్నది కాదనలేని సత్యం. ఈ విశ్లేషణాధారంగా సంకేతత్రయ రూపమైన దేవీ మంత్ర వివరణ – పంచదశి – షోడశిని వివరిస్తారు మేళ్ళచెరువు.

ముందుగా 15 అక్షరాలుగల ఏ 'మంత్ర' విద్య (జ్ఞానం) లేక 'ఉపాసన' ఉందో దీనిని 'పంచదశి' అని అన్నారు. దీనికి 'ఈం' లేదా 'శ్రీం' చేరిస్తే దాన్ని 'షోడశి' అని అంటారు ఇలా అక్షర సంజ్ఞాధారంతో శ్రీవిద్యా మంత్రార్ధము వివరించటానికి మేళ్ళచెరువువారు అగస్త్యుడు రాసిన 'శ్రీవిద్యా దీపిక'ను ఆలంబనగా చేసి కొన్నారు. అలా 'త్రిపుర మహమ్న స్తోత్రమ్'లోని 30 అవతారికలలోని ప్రతి శ్లోకముకు ప్రతిపదార్ధము, తాత్పర్యము (దేవతాపరంగా), ప్రతి పదార్ధము, తాత్పర్యము (మంత్ర విద్యాపరముగా), చివరలో సంకేత వివరణము, దాని విశేషములు (సిగ్నిఫైడ్, సిగ్నిఫికేషన్స్) వివరిస్తూ, ఇతర మంత్రాలలోని అక్షరముల అర్థాలను ఏకాక్షర నిఘంటువు ద్వారా తెలుపుతూ, ఈ మంత్రములు భిన్నరూపములలో ఉన్నప్పటికీ అవి 'శ్రీవిద్య' మంత్రములలో నిక్షిప్తమైన సంకేతాలకు ఎలా సరిపోతాయో వివరిస్తారు మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి. 'సంజ్ఞా శాస్త్రం' పై ఎంతో పట్టు సాధిస్తే తప్ప ఈ విధమైన తులనాధ్యయనం సాధ్యంకాదు. విశేష మేమిటంటే ఈ మంత్రాలన్నీ వేదకాలంనాటివి అయినా వాటి సంజ్ఞలను అవి సూచించే దేవతా స్వరూపాలను వాటి మధ్య సారూప్యతోను సంజ్ఞల ద్వారానే ఉపపత్తితో నిరూపించటం, వాటి మధ్య అక్షరసంజ్ఞ, సారూప్యతోను, భావసారూప్యతోను సాధించగలగటం. ఉదాహరణకు గాయత్రీ మంత్రంలోని అక్షర సారూప్యత, సంజ్ఞలు, షోడశి మంత్రాక్షరాలోని సంజ్ఞా సారూప్యతను వివరించటం (18 పేజీ). ఇలాగే ఎన్నో మంత్రాల మధ్యకూడ అక్షర సారూప్యత, సంజ్ఞా సారూప్యతను వివరించటం మనకు ఎంతో ఆశ్చర్యాన్ని కలిగిస్తుంది.

శ్రీ కృష్ణరాసలీల - యోగత్రయీహేల

ఇది మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి అద్భుత స్వయం కావ్యము. ఇందులో భాగవతంలోని 'కృష్ణుని రాసలీల'కు అర్థాన్ని సంకేత శాస్త్రంద్వారా వివరణ ఇచ్చారు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి. వారు ప్రవచనకర్తగా వ్యవహరిస్తున్న ఒకానొక సందర్భంలో (దాదాపు 28 సంవత్సరముల పూర్వము) 'రాసలీల - అంతరార్థము' అను అంశంపై విస్తృత వ్యాఖ్యానము చేశారు. కృష్ణుని పింఛమును 12 భాగాలుగా చేసి ఒక్కో పింఛమును అనేక కోణముల్లో వివరించారు. 'పింఛము'ను రాసలీలకు 'మకుటముగా' మార్చారు. ఆంగ్ల సాహిత్యంలోని 'సెమియాటిక్స్'లో దీనిని 'మెటఫర్' అంటారు. ఈ పన్నెండు భాగాలలోని వివరణల్లో ఒక్కొక్క భాగ వివరణ ఒక్కో రీతిలో వివరించటం ద్వారా భాగవతంలోని రాసలీల అంతరార్థాన్ని విశదీకరించటం ఈ గ్రంధ విశేషం. రాసలీలపైగల అనేక భ్రమలను, అపవాదములను దృష్టిలో ఉంచుకొని సంజ్ఞాశాస్త్రం ద్వారా వాస్తవార్థమును వివరించినట్లు రాశారు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి. ఇందులో సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి శబ్దశక్తి, అర్థ శక్తిని వినియోగించి అంతరార్థములను బయటి ప్రపంచానికి వెలువరించారు. ప్రస్తుత రచనలోని రహస్యాలను జ్ఞానపరంగా, కాలపరంగా, ఖగోళపరంగా, యోగపరంగా, వేదపరంగా, దేహపరంగా, మంత్ర శాస్త్రపరంగా, జీవన్ముక్తుల అనుభూతుల పరంగా వివరించటం జరిగింది. వీటన్నింటినీ 'సెమియాటిక్స్' రూపంలోనూ, 'సంజ్ఞా శాస్త్రపరం'గా విశదీకరించారు మేళ్ళచెరువువారు. 'త్రిపుర మహిమ్న స్తోత్రం'లోని అనేక సంజ్ఞా వివరణలు ఇందులో కూడ కనిపిస్తాయి. ఉదాహరణకు ఏకాదశ పింఛములో 'గోపకన్యా వస్త్రాపహరణం'లో 'హ్రీ' అనే ఏకాక్షర సంజ్ఞకు అర్థములు ఎలా పరిగణించాలో చూస్తే 'సెమియాటిక్స్'కు సాహిత్యంలో ఎంత ప్రాధాన్యం ఉందో అవగత మవుతుంది. 'హ్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చ, పత్న్యౌ' అన్న పురుష సూక్త వాక్యమునకు 'హ్రీ' అంటే అర్థము 'ఆవరణము'. ఈ ఆవరణము 'దేహ భావము' రూపంలో ఉంటుంది మనుషుల్లో. అంటే 'హ్రీ' లజ్జ, సిగ్గులను సూచిస్తుంది. 'హ్రీ' అనునది మాయాభేదమే. అంటే 'పురుషులు' 'స్త్రీలు' పరస్పరం తమదేహాలపై చూపే సిగ్గు, లజ్జ, ఒకరినొకరు నగ్నంగా చూడగుండా బట్టలు అనే ఆవరణం కప్పటం ద్వారా ఈ 'లజ్జ'ను, 'సిగ్గు'ను ప్రదర్శిస్తారు. భారతములోని యక్ష ప్రశ్నలలో - 'హ్రీ' కార నివర్తనమ్ - అని 'హ్రీ'ని విరించారు. ఇక్కడ 'హ్రీ' అనునది అకార్యములు చేయటానికి సిగ్గుపడటం. అంతేగాక 'హ్రీ'కి 'హరించునది' అనే అర్థం కూడ ఉంది. 'హ్రీ' ధాతువు నుంచి పుట్టింది. జీవాత్మను - పరమాత్మనుంచి దూరం చేసేది. అంటే మాయ. గోపికలు 'హ్రీ'వలన భగవంతుని నుంచి దూరమయ్యారు. ఆ 'హ్రీ'ని కృష్ణుడు హరించటంవలన 'గోపిక'లు, కృష్ణునిలో లీనమయినారు. ఇలా 'హ్రీ'ని సంజ్ఞాపరంగా అనేక అర్థాలలో వివరిస్తారు మేళ్ళచెరువువారు. అలాగే దశ పింఛము 'గోపికలు - వారి కామము'లో కామాల్లో ఒకరైన (మదనుడు, చిక్లీతుడు, దమనుడు) 'చిక్లేత్' శబ్దానికి, శ్రీ సూక్తంలోని 'చిక్లేత' శబ్దానికి, షోడశిలోని 'క్లీం' శబ్దానికి మధ్యనున్న సంబంధాన్ని సోదాహరణలతో ఆవిష్కరిస్తారు మేళ్ళచెరువువారు.

ఈ విధంగా పరిశీలిస్తే 'త్రిపురమహిమ్న స్తోత్రమ్' (శ్రీ నీరాజన), 'శ్రీ కృష్ణరాసలీల - యోగ త్రయీహేల' - భారతీయ ప్రాచీన సాహిత్యంలోని సంజ్ఞా శాస్త్రాన్ని ఆధునిక ప్రపంచానికి సులువుగా పరిచయం చేసిన రెండు చక్కని గ్రంధాలు. ఇవాళ 5000 సంవత్సరాల క్రితం వేదాలను, తర్వాత కాలం వేదమే ప్రమాణంగా తత్సమానంగా వెలువడిన రామాయణ, మహభారత, భాగవతాదులను క్షుణ్ణంగా పరిశోధించి వాటిలో నిక్షిప్తమైన సంజ్ఞా శాస్త్రాన్ని వెలుగులోకి తెచ్చే స్థాయి పరిశోధకులు లేరు, పండితులు లేరు. ఒకవేళ ఎవరైనా ఉన్నా వారికి అంత ఓర్పు, సమయం ఉండాలని లేదు. స్వాతంత్ర్య సంగ్రామ కాలంలోనూ, ఆ తర్వాత

కాలంలోనూ వలసవాద పాలన వలన ఏర్పడిన మనస్తత్వంవలన కామోసు, చాలామంది భారతీయులు పాశ్చాత్య సాహిత్యం పట్ల మోహం పెంచుకొని వాటిల్లో నిష్ణాతులవడానికి కృషి చేశారు. అవి సులువుగా బోధపడతాయి కాబట్టి వాటిని నేర్చుకొని, ఆ పాశ్చాత్య రీతుల్లో ఆవిర్భవించిన సిద్ధాంతాలు/తత్వాలు – మార్క్సిజం, మనో విశ్లేషణ, స్త్రీ వాదం, ఉనికి, ప్రాతినిధ్యాలు వంటి వాటికి ప్రాచుర్యం కలిపించారు. దీన్నే వాళ్ళు శాస్త్రీయ దృక్పథంగా, జీవన వేదంగా భావించి పుస్తకాలు, రచనలు, కావ్యాలు రాశారు. శ్రీశ్రీ నుంచి ఆరుద్ర దాకా అందరూ ఈ కోవకు చెందినవారే. కొందరు హేతువాదం పేరిట, మరికొందరు నాసిక వాదంపేరిట భారతీయ ప్రాచీన సాహిత్యం పట్ల ఏవగింపు కూడ కలిగించేలా రచనలు చేశారు. కోశాంబి, రాహుల్ సాంకృత్యాయన్ వంటి వారి రచనలు తర్వాతి తరాలకు మార్గనిర్దేశం చేశాయి.

ఒకవేళ మేధావులు నిజమైన మేధావులు అయి ఉంటే మన ప్రాచీన సాహిత్యంలో నిక్షిప్తమై ఉన్న పాశ్చాత్య సామాజిక సిద్ధాంతాలకు సమానమైన, బహుశ వాటికి కూడ ఆద్యమైన సంజ్ఞాశాస్త్రం, భాషాపరిణామం. మనోవైజానిక శాస్త్రాలను వెలుగులోకి తెచ్చి ఉండేవారు. అలా జరిగి ఉంటే ఎడ్వర్ట్ సైద్‌కు 'ఓరియంటలిజమ్' అనే అత్యంత ప్రపంచ ఆదరణ పొందిన బృహత్ గ్రంథం రాసి ఉండే అవసరం ఉండేదికాదు. పాశ్చాత్య సిద్ధాంత ప్రచార వ్యామోహాల నుంచి ప్రాక్ దేశాలకు విముక్తి కల్పించడంలో ఎడ్వర్డ్‌సైద్ పరిశోధన – ఓరియంటలిజం – పాత్రం అనిర్వచనీయమైంది. అదే అదనుగా చైనాలాంటి దేశాలు 'కన్‌ఫ్యూజినిజం'ను, 'టావోయిజం'ను ముందుకు తెచ్చాయి. దక్షిణాసియా దేశాలు 'బుద్ధిజం' (బౌద్ధమతాన్ని)ను ముందుకు తెచ్చాయి. కాని భారతీయ మేధావులు పాశ్చాత్య సిద్ధాంతాల నుంచి బయటపడలేక భారతీయ ప్రాచీన సాహిత్యాన్ని చిన్నచూపు చూస్తున్నారు. ఈ కారణంగా మన ప్రాచీన సాహిత్యంలోని 'సంజ్ఞాశాస్త్రం', 'సామాజిక' సిద్ధాంతాలు, 'మనోవైజ్ఞానిక' విశ్లేషణలు వెలుగులోకి రాకుండా పోయాయి. ఆ కొరతను కొంతవరకూ పూడుస్తున్నాయి మేళ్ళచెరువు సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి రచనలు – 'త్రిపురమహిమ్న స్తోత్రమ్' (శ్రీనీరాజన), 'శ్రీకృష్ణరాసలీల – యోగత్రయీ హేల'.

ప్రొ. డా. కొప్పరపు నారాయణమూర్తి, పిహెచ్.డి., (Prof. Dr. C.S.H.N. Murthy, Ph.D), తెనాలి. ఫోన్: 703 298 4321.

భిక్షువులు – బంధనాలు

శ్రావస్తి నగరంలో ఇద్దరు బ్రాహ్మణులుండేవారు. వాళ్ళకు ప్రతి ఒక్కరికీ ఒక ఎద్దు ఉండేది. నా ఎద్దు బలమైనది, నా ఎద్దు శ్రేష్ఠమైనది అని వాళ్లిద్దరు తరచూ వివాదపడేవారు. చివరకు వాళ్లు ఒక వివాద పరిష్కారానికి సిద్ధమైనారు. నదీతీరానికి బండ్లను తీసుకువెళ్లి ఆ తమ ఇద్దర బండ్లపైన ఇసుక నింపిన గోనెలను నింపి అవతల తీరానికి ఏ ఎద్దు ముందుగా బండిని లాగుకొనిపోతుందో ఆ ఎద్దు బలమైందనీ శ్రేష్ఠమైందనీ నిర్ణయించటమే ఆ వివాద పరిష్కారం. రెండు ఎద్దులూ తమ బండ్లను లాగనైతే లాగాయి – అవతల తీరానికి చేరాయి. కానీ బండ్లను మాత్రం లాగలేదు. తమవెంట తీరం చేర్చలేదు. ఏమంటే అవి బండ్లను లాగి కొంత దూరం ఈడ్చగానే వాటి పలుపుతాళ్లు తెగిపోయినాయి. అందువల్ల అవి హాయిగా బరువు లేకుండా అవతల ఒడ్డుకు చేరాయి. ఈ విషయం కొందరు భిక్షువులు బుద్ధభగవానుడికి చెప్పారు. అప్పుడు భగవానుడు – 'భిక్షువులారా! చూశారు కదా! మీ కండ్లతో మీరే స్వయంగా చూశారు కదా! తాళ్లు తెంచుకోవడం ఎంత సులభమో మీరే చూశారు కదా! అవి తెంచినా తెగిపోతాయి. లేక కోసినా తెగిపోతాయి. కానీ భిక్షువులు క్రోధాన్ని, తృష్ణాబంధాలను తెంపుకోవాలి. అయితే అవి బయటకు కనిపించవు. భౌతికంగా అందవు. మీ లోపల ఉంటాయి. మిమ్మల్ని బంధిస్తాయి. వాటిని తెంచివేయాలి' అని చెప్పాడు భగవానుడు.

ధమ్మపదం గాథలు - అనువాదం : అక్కిరాజు రమాపతిరావు

మిసిమి / RNI Regd.No.45042/90
Postal Regd.No.HQ/SD/191/2021-23
Date of Posting: On 29th & 30th
Date of Publication: 25.07.2021

తన్వి